

500 år med ghetto i lys og mørke.

Jødisk ghetto - verdens første
Ghetto Nuovo ble bygget i 1516 på ordre fra Venezias myndigheter. Byen markerer i år at det er 500 år siden dette som anses som verdens første ghetto, ble bygget. Her ble byens jøder forflyttet for å holde dem adskilt fra den kristne befolkningen.

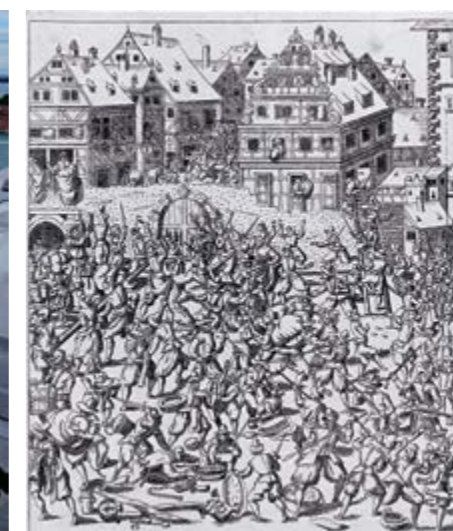
Foto: AKG-IMAGES og MANUEL SILVESTRI, POLARIS/NTB SCANPIX

Fortellingen om ghettoens historie handler først og fremst om nød og tvang, men den viser også menneskets ukuelige vilje til å leve og skape selv under de vanskeligste forhold.

Livet i ghettoen I år, 500 år etter at den første ghettoen ble formelt opprettet i Venezia, er det en stor utstilling om jødernes europeiske historie i Dogepalasset ved Markusplassen i den italienske kanalbyen.

Foto: OLIVIER MORIN, AFP/NTB SCANPIX

Den mest beryktede ghettoen En tegning av Frankfurts jødiske ghetto, Judengasse, fra august 1614, viser hvor trangt det var om plassen. Tegning: WIKICOMMONS

FREDRIK GIERTSEN
Litteraturviter og skribent

Første formaliserte ghetto. Hvis man befinner seg på spasertur i Venezias nordre bydel, Cannaregio, og slumper til å krysse en av de tre små broene som leder over til Ghetto Nuovo, vil man se at bygningene her er høyere enn ellers i denne vakre byen: For mens de akkurat på denne øya har seks til ni etasjer, er de i Venezia for øvrig sjelden på mer enn fem.

Dette er et direkte resultat av en bestemmelse fra år 1516 som påla jøder som ønsket å bo i Venezia å bosette seg akkurat her, noe som raskt førte til en trangboddhet som tvang dem til å bygge i høyden. Dette gjør Ghetto Nuovo til verdens første formaliserte ghetto, selv om det naturligvis ikke er det eldste eksempelet på at etniske grupper har søkt seg sammen i egne nabolag.

Da bystaten Venezia i 1516 var truet av tropper under ledelse av den tysk-romerske keiser Maximilian I, trosset den kanoniske lover og innvilget opphold til flyktende jøder som gjerne ville legge vann mellom seg og de jaktende katolikkerne. Dette var inkvisisjonsens tid, så det kunne være risikabelt å huse jøder i en kristen by. Dette løste man ved å henvise gjestene til en egen øy som den gang kun var tilgjengelig via en enslig vindelbro som attpåtil kunne heves om natten. Her hadde det visstnok ligget et støperi som ble kalt «geto nuova», og dette er den vanligste av flere ubekreftede teorier om begreps opphav. Men uansett: ghettoen var etablert, og et mønster som skulle kaste lange skygger var lagt.

I første omgang fungerte ghettoen som et ly for et folkeslag som allerede var blitt vant til oppbrudd og flukt som følge av urettmessige mistanker rettet mot dem. I perioder fikk de også til en viss grad ivaretatt sine tradisjoner, og de inngikk – som oftest mot de religiøse ledernes vilje – i en pragmatisk sameksistens med de regjerende fyrstene.

Men på sikt skulle sirkelen være nedadgående, for når ghettoene spredte seg til andre byer – som Roma, Praha og Frankfurt – fikk jødene stadig oftere tildelt de minst attraktive boområdene, de som var mest utsatt for flom og fikk minst sollys, og dette – sammen med trangboddheten – skulle føre til at jødernes helse ble markert dårligere enn resten av befolkningens. I sin tur skulle dette bidra til ytterligere næring til de kristnes voksende tendens til å se på dem som mindreverdige.

Jødene fikk stadig oftere tildelt de minst attraktive boområdene, de som var mest utsatt for flom og fikk minst sollys.

Paul IVs bulle. I 1555 skjedde noe som fører seg inn i rekken av de mange skammens kapitler i historien om storsamfunnets behandling av minoriteter. Det året sendte pave Paul IV ut en bulle – kalt Cum nimis absurdum – der han i grusomme ordelag blant annet slo fast at jøder måtte utelukkes fra alle hederlige profesjoner og at de ikke kunne ha fast eiendom. I tillegg ble de pålagt å gi seg til kjenne som jøde til enhver tid ved å bære et rundt tøymerke, samt en gul hatt med spiss.

Dette innledet en periode på et par hundre år da ghettoen ble et obligatorisk oppholdssted for jødene mange steder i Europa (skjønt det må nevnes at de i perioder fant frihavner i Nederlandene, Polen og Det ottomanske riket). Perioden varte frem til det jødene selv kaller «emansipasjonen», som ble innledet av Napoleon: I 1797 ble ghettoen i Venezia oppløst av franske tropper, deretter i Roma i 1810 og i Frankfurt året etter.

Ghettoen i Frankfurt hadde vært den mest beryktede av dem alle. Jødene, som historisk sett har måttet bære på skylden for Jesu korsfestelse, ble absurd nok også utpekt som syndebukker for utbruddet av Svartedauen som rammet Europa i 1349. Som følge av dette ble hver eneste jøde som bodde i Frankfurt drept og husene deres brent.

Men bare noen tiår senere etablerte jøder seg på nytt i Frankfurt. I 1460 tvang bystyret dem til å flytte sammen i en gatestubb som ble kalt Judengasse, som omtales som en slags proto-ghetto. En tegning av de trange, smale og stadig høyere husene som befolkningen her måtte stue seg sammen i, ligner mer enn noe annet på en skisse av underdekket på et av slaveskipene som senere skulle krysse Atlanterhavet.

Gaten hadde kun 190 hus som rommet minst 3000 sjeler. I ett av husene, prydet med et rødt skilt over inngangen, ble grunnleggeren av bankdynastiet Rothschild født i 1744.

Despotisk pave
I 1555 sendte pave Paul IV ut en bulle (pavelig forordning) der han i grusomme ordelag blant annet slo fast at jøder måtte utelukkes fra alle hederlige profesjoner og at de ikke kunne ha fast eiendom.

500 år med ghetto i lys og mørke.

Veien fra Venezias vindelbroer til Warszawas piggråder markerte også en annen viktig forskjell: I det første tilfelle var målet overvåking og kontroll gjennom segregasjon over tid, mens det i det andre handlet om utryddelse.

Warszawa-ghettoen Warszawa-ghettoen var den største jødiske ghettoen i det okkuperte Polen. I løpet av tre år sank befolkningen fra i underkant av en halv million mennesker til kun 37 000. I 1943 fant det første væpnede opprøret mot nazistenes jødeutryddelse sted her, men det ble brutalt slått ned.

Foto: AP/NTB SCANPIX

» **Holocaust.** De relativt gode tidene i kjølvannet av emansipasjonen skulle som kjent ikke vare evig. Det mørkeste kapitlet i ghettoens – og menneskehetens – historie gjensto: Omringet av høye murer og piggråd fungerte disse bydelene under Det tredje riket bokstavelig talt som Helvetes forgård. Nazistenes hat rettet seg i første rekke mot østjødene – die Ostjuden – som var grunnen til at det ikke ble opprettet noen ghettoer i Tyskland, men desto flere i Polen. I motsetning til de tidligere tidenes ghettoer, der innbyggerne var innestengt kun om natten, ble de nå fullstendig isolert og kunne bare forlate sitt fengsel for å gå på arbeid, og da under streng kontroll. I noen tilfeller ble disse ghettoene – inkludert overgrepene som foregikk der – gjenstand for tilreisendes nysgjerrighet, nærmest som turistattraksjoner. Dette gjaldt særlig propagandaghettoen Theresienstadt i Tsjekkoslovakia.

Ghettoene tilførte nazistene arbeidskraft i form av rent slaveri, men etter Wannseekonferansen i Berlin i 1942 besluttet Reinhard Heydrich at hele ghettosystemet skulle inngå i die Endlösung: Jøder fra landsbygda skulle ledes inn bak piggrådene i byene samtidig som antallet ghettoer skulle reduseres, og slik skulle alle jøder sluses inn i tilintetgjørelsen. Også i Polen hersket en sterk antisemittisme, og til tross for at rundt 10 000 jøder ble reddet av modige polakker, kommer tragediens sanne dimensjon til syne gjennom tallet på dem som mistet livet, ufattelige 2,7 millioner mennesker. (Det må ikke glemmes at også romfolk ble internert i leire, blant annet i forkant av De olympiske leker i Berlin i 1936, og noen jødiske ghettoer – som den i Lodz – hadde interne ghettoer kun for dem.)

Ghettoens utvikling. De lærde strides om hvorvidt nazistenes ekstreme fremgangsmåte var en fortsettelse eller et brudd med tidligere tiders ghettosystemer. Hitler selv snakket varmt om den katolske kirkens segregasjonspolitik og søkte å binde tyskernes overgrep opp mot denne. Den bakenforliggende hensikten med ghettoen kan synes å være ganske lik, nemlig å henvise én folkegruppe til å leve i et avgrenset område. I begge tilfellene dreide det seg om jødene, men med den store forskjell at den katolske kirken regnet dem som en religiøs minoritet, mens nazistene betraktet jødene som en (uønsket) rase. Veien fra Venezias vindelbroer til Warszawas piggråder markerte også en annen viktig forskjell: I det første tilfelle var målet overvåking og kontroll gjennom segregasjon over tid, mens det i det andre handlet om utryddelse.

I etterkrigstiden har begrepet «ghetto» igjen fått en litt annen betydning, ikke minst utenfor Europa. Fremdeles dreier det seg om fattige bydeler som i etnisk, religiøs eller lingvistisk forstand har en homogen beboermasse, men som i dag (med noen unntak, som Sørstatenes Jim Crow-lover og Sør-Afrikas apartheid) skyldes sosiale eller økonomiske årsaker.

I USA førte opphevelsen av slaveriet og den tiltagende industrialiseringen etter borgerkrigen 1861–1865 til at flere millioner afroamerikanere flyttet til storbyene i nordøst og sydvest, og de

Amerikansk ghetto

I USA førte den økende industrialiseringen til at flere millioner afroamerikanere flyttet til storbyene New York, Chicago og Los Angeles.

Et gammelt postkort fra 1910 viser ghettoen i Chicago. Til høyre: To gutter smiler tappert på lekeplassen i ghettoen i Sør-Bronx nord for Manhattan, New York 1986.

Foto: VISIONS OF AMERICA/ UIG og LAKE COUNTY MUSEUM/GETTY IMAGES

I USA sørget opphevelsen av slaveriet og den tiltagende industrialiseringen etter borgerkrigen 1861–65, til at flere millioner afroamerikanere flyttet til storbyene i nordøst og sydvest, og de fleste av dem havnet i egne nabolag som etter hvert ble kalt ghettoer.

de fleste av dem havnet i egne nabolag som etter hvert ble kalt ghettoer: Harlem i New York, Chicagos South Side og Watts utenfor Los Angeles. Lovverket ble likevel brukt indirekte for å bevare privilegerte borgeres boligområder «rene»: Såkalte «race restrictive covenants» – lover eller kontrakter som skulle holde visse grupper ute av nabolag eller bygninger – ble først forbudt i 1968. Det grunnleggende problemet med klasseskiller har dog vedvart.

En flytende metafor. Vi ser at begrepet «ghetto» er som en flytende metafor med et innhold som varierer med tid og sted, og at historiens gang har gitt det stor retorisk kraft. Da ordet fikk sin utbredelse i USA på 1940-tallet, så var det ifølge akademikeren og aktivisten W.E.B. Du Bois med referanse til nazistene og ikke pavene. Du Bois besøkte Polen rett etter annen verdenskrig, og for ham var møtet med ødeleggelsene i Warszawa kulmineringen av det han hadde viet sitt liv til, nemlig problemer knyttet til rase- og religionskonflikter. Han så en bitter ironi i det faktum at svarte soldater i amerikansk uniform som hadde vært med på å bekjempe nazistene, ble møtt av raselover (blant annet på boligmarkedet) da

de vendte hjem. Denne forskjellsbehandlingen har i USA særlig tynget den svarte befolkningen, som også snart måtte se seg forbigått av innvandrende jøder på den sosiale rangstigen.

Nyere definisjoner av begrepet «ghetto» heller mot å sidestille det med slumområder, altså rett og slett fattige og nedslitte bystrøk med høy andel minoritetsbefolkning. Studier av ghettoer og slumområder påpeker gjerne den samfunnsøkonomiske rollen de kan spille som reserver av billig arbeidskraft som kan tas ut ved behov, mens de ellers kan overlates til seg selv.

På denne måten oppstår en situasjon der ghettoenes rykte veksler i takt med konjunktorene: i gode perioder kan de inngå i fruktbare symbioser med storsamfunnet, mens det i nedgangstider blir lagt mer vekt på deres utenforskap, der man gjennom å peke på kriminalitet eller helsefare kan stemple dem som byrder eller trusler. Den stemoderlige behandlingen slumghettoene blir utsatt for, har også resultert i at infrastrukturen ofte er så mangelfull at befolkningen i praksis blir gjort utilgjengelig for bykjernens arbeidsmarked. Til slutt blir dens status som periferi gjort definitiv, som en intern koloni.

500 år med ghetto i lys og mørke.

Trangbodd Chungking Mansion på Kowloon midt i Hongkong. Fem blokker «limt sammen» utgjør en ghetto for seg selv. Foto: NTB SCANPIX

Chungking Mansions, en 17 etasjer høy bygning midt i et av Hongkongs travleste turiststrøk, spiller rollen som handelssentrum for en slags low-end globalization, for hit kommer handelsreisende fra hele Den tredje verden.

» **Den globaliserte ghetto.** Det finnes også eksempler på sentrumsnære ghettoer som til de grader har tilpasset seg dagens liberaliserte og globaliserte virkelighet. Så er tilfellet med Chungking Mansions, en 17 etasjer høy bygning midt i et av Hongkongs travleste turiststrøk. Bygningen spiller rollen som handelssentrum for en slags low-end globalization, for hit kommer nemlig handelsreisende fra hele Den tredje verden – særlig Øst-Afrika, India og Sørøst-Asia – for å fylle bagene sine med brukte mobiltelefoner og falske klokker.

Dette gjør bygningen til det mest multikulturelle stedet i en av verdens virkelige finanshovedsteder, og til et unikt sted også i internasjonal forstand. Samtidig ville ingen lokale forretningsfolk med et rykte å ta vare på, finne på å sette sine ben her, og Hongkong-kinesere flest frykter stedet slik rike mennesker frykter de fattige (til tross for at det knapt forekommer tyverier her). Denne høyblokken er overgitt til minoritetene i systemets periferi, og det er nettopp derfor det gir mening å kalle den en ghetto.

Chungking Mansions har stått nesten uforandret siden den ble åpnet i 1962, på en tid da Hongkong ennå var en fattigslig utkant i det britiske imperiet, men på 1970-tallet fikk man se kronkolonien reise seg til å bli et verdenssentrum for manufaktur av billige varer. Fremdeles er det engelsk som er lingua franca når det gjøres forretningsavtaler her, snau 20 år etter at Kina overtok byen. Kina truer byens spesielle status, og mye av selve produksjonen av billigvarer er flyttet inn på fastlandet, men allikevel er det overraskende lite som har forandret seg siden «the takeover». Det er særlig på ett område at Hongkong opprettholder en fordel som storebroren foreløpig ikke ønsker å ta fra dem: Det føres en svært liberal visumpolitikk som gjør at håpefulle gründere og arbeidssøkende fra Kenya, Kerala og Nepal – med alle familiens oppsparte midler i kofferten – villig blir sluppet inn på turistvisum. Disse drar – i likhet med strømmen av ryggsekketurister fra Vesten på jakt etter rimelig overnatting – alle som én til Chungking Mansions.

En lang reise. Fortellingen om ghettoen er en lang reise fra jødernes Venezia til Warszawa, og fra de afroamerikanske projects i USA til det kosmopolitiske Hongkong. Ghettoen kan i gode tider by på kreativitet, pragmatisme og kulturell blomstring, men like under lurer likevel tragedien, for historien har lært oss at Auschwitz er dens ytterste konsekvens.

Tilbake til utgangspunktet Venezia, 500 år etter, er det lett å få øye på begge deler. På Ghetto Nuovos lille plass kan man med litt flaks oppleve kulturelle begivenheter som for eksempel oppføringen av Shakespeares «A Merchant of Venice», mens skuelystne lokale, med sine kippaer, korketrekkerfrisyrer og lange, svarte silkefrakker, stimler sammen for å se på.

Men innimellom kosher-restaurantene er det ikke vanskelig å se tegn på at fortiden fremdeles tynger: en håndfull snublesteiner i gatene, en høy mur der piggråden øverst er intakt, en liten vaktbu med bevæpnet politi.

Det er lett å forstå at en langtrukken ghettotilværelse uvegerlig får en bismak av beleiring.

Kilder: Michael Goldfarb: «Emancipation. How Liberating Europe's Jews from the Ghetto Led to Revolution and Renaissance» (2010), Tommy Book, Jonas Stier: «Ghettot: som geografisk, historisk och sociologisk företeelse» (2004), Mitchell Duneier: «Ghetto: The Invention of a Place, the History of an Idea» (2016), Gordon Mathews: «Ghetto at the Center of the World. Chungking Mansions, Hong Kong» (2011), Poul Borchsenius: «Bakom muren» (1957).